

są łatwe do wychwycenia, dlatego uwadze każdego Czytelnika zostawiam ich zauważenie. Warto tylko zwrócić uwagę na błędną informację podaną w żywej paginie na s. XX-LXI: „*Bibliographia chronologica*”, gdyż za wyjątkiem wydań *Liber Pontificalis*, wszystkie pozostałe części bibliografii zostały ułożone w porządku alfabetycznym.

Na zakończenie warto odnotować fakt, że omawiana publikacja mogła powstać dzięki wsparciu Narodowego Centrum Nauki, finansującemu projekt badawczy pt. „Zebranie, naukowe opracowanie i wydanie w językach oryginalnych wraz z tłumaczeniem polskim późnoantycznych tekstów synodalnych, prawnych i historycznych Kościoła” (nr rejestracyjny 2011/01/B/HS1/01791). Należy wyrazić nadzieję, że kolejne wnioski składane w związku z opracowywaniem, tłumaczeniem i wydawaniem serii „Synody i Kolekcje Praw” również zostaną pozytywnie zaopiniowane i dofinansowane, dzięki czemu polski Czytelnik będzie miał o wiele łatwiejszy dostęp zarówno do tekstów oryginalnych, jak i polskich przekładów późnoantycznych tekstów prawnych i historycznych dotyczących dziejów i funkcjonowania Kościoła w starożytności i średniowieczu.

ks. Piotr Szczur – Lublin, KUL

Der Kommentar Cyrills von Alexandrien zum 1. Korintherbrief. Einleitung, kritischer Text, Übersetzung, Einzelanalyse von Konrad F. Zawadzki, Traditio Exegetica Graeca 16, Louvain 2015, Peeters, ss. XXVIII + 615.

W prestiżowej, istniejącej od 1991 r. serii *Traditio Exegetica Graeca* (jej pierwszy tom: *La chaîne sur la Genèse. Édition intégrale, I: Chapitres 1 à 3*, ed. F. Petit, Louvain 1991), publikowanej przez wydawnictwo Peeters, nad którą pieczę sprawują obecnie prof. Lucas van Rompay (Duke University, Durham, NC – USA) i prof. Bas ter Haar Romeny (Vrije Universiteit, Amsterdam – Holandia), pojawił się kolejny tom, który zawiera krytyczne wydanie greckiego tekstu *Komentarza do Pierwszego Listu św. Pawła do Koryntian* Cyryla Aleksandryjskiego wraz z obszernym wprowadzeniem, przekładem niemieckim i szczegółową analizą tekstu. Autorem tego dzieła jest Polak Konrad F. Zawadzki (znany już dla czytelników periodyku „Vox Patrum” – zob. jego wnikliwy trzyczęściowy artykuł: *Die Anfänge des „Anathema” in der Urkirche*, Teil 1: *Status quaestionis*; Teil 2: *Anhaltspunkte für das Anathem im Neuen Testament*; Teil 3: *Anathematisierungspraxis in den Schriften der Apostolischen Väter und im apokryphen Korintherbrief*, *VoxP* 28:2008, t. 52/2, 1323-2334; 29:2009, t. 53-54, 495-532; 30:2010, t. 55, 721-766), który tę właśnie pracę przygotował w ramach swojej promocji doktorskiej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Trewirze (Theologische Fakultät Trier) w Niemczech. Dołączył tym samym do grona nielicznych Polaków, którzy wydawali krytycznie starochrześcijańskie teksty (por. Athanasius Alexandrinus, *Apologia de fuga sua* [CPG 2122]. *Apologia ad Constantium* [CPG 2129], ed. J.M. Szymusiak: Athanase d’Alexandrie, *Apologie pour sa fuite*.

Apologie à l'empereur Constance, SCh 56bis, Paris 1958; *Actes de Iyasus Mo'a, abbé du couvent de St-Etienne de Hayq*, ed. S. Kur, CSCO 259-260, Scriptorum Aethiopicum 49-50, Louvain 1965; *Actes de Samuel de Dabra Wagag*, ed. S. Kur, CSCO 287-288, Scriptorum Aethiopicum 57-58, Louvain 1968; *Actes de Martha Krestos*, ed. S. Kur, CSCO 330-331, Scriptorum Aethiopicum 62-63, Louvain 1972; Hieronymus, *Vita S. Pauli Primi Eremitae* [CPL 617], ed. B. Degórski: *Edizione critica della „Vita Sancti Pauli Primi Eremitae” di Girolamo*, Institutum Patristicum „Augustinianum”, Roma 1987).

Cyryl z Aleksandrii († 444) sławny jest przede wszystkim ze swojego sporu z Nestoriuszem, mniej już jako komentator ksiąg biblijnych Starego i Nowego Testamentu, zaś *Komentarz do Pierwszego Listu św. Pawła Apostoła do Koryntian* należy do najmniej znanych pism w jego spuściźnie literackiej i do najbardziej niejasnych pism patrystycznych (wiele podręczników do patrologii zupełnie nie ujmuje go w jego dorobku, np. F. Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin – Lublin 2007³). Nie oznacza to, że nie istniały dotychczas żadne wydania oryginalnego tekstu, bo już w XIX w. trzech badaczy podjęło się edycji zachowanych fragmentów tego dzieła. Byli to kolejno: John Anthony Cramer (*Catanae Graecorum Patrum in Novum Testamentum, V: Catenae in Sancti Pauli Epistolas ad Corinthos*, Oxford 1841), Angelo Mai (*S. Cyrilli Alexandrini commentarii in IV. Pauli Epistolas et in Psalmos*, Nova Bibliotheca Patrum 3, Rom 1845, 48-82 = PG 74, 855-915) i Philipp Eduard Pusey (*Sancti Patris Nostris Cyrilli Archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis Evangelium: accedunt fragmenta varia necnon tractatus ad Tiberium diaconum duo*, vol. 3, Oxford 1872, 249-319). Wydania te zawierały jednak liczne mankamenty, powstałe czy to na skutek korzystania przez edytora z manuskryptu wątpliwego pochodzenia, pełnego błędów, który był tylko kopią starszego tekstu (Cramer), czy to z licznych pomyłek wynikłych przy przepisywaniu tekstu z manuskryptu przez edytora (Mai), czy to wreszcie na skutek niewłaściwego doboru tekstu bazowego z mniej wartościowego manuskryptu i marginalizacją roli innego (Pusey). Co więcej, żadna z tych edycji nie była wolna od błędów gramatycznych, które często powodowały zupełną niejasność tekstu. Te wszystkie czynniki spowodowały, że zaistniała potrzeba kolejnego wydania dzieła Cyryla Aleksandryjskiego, które sprostałoby rygorystycznym wymaganiom edycji tekstu krytycznego. Tego zadania podjął się właśnie Konrad F. Zawadzki.

Całość pracy podzielona jest na 4 części, które poprzedza słowo wstępne Autora, o charakterze bardzo osobistym (*Vorwort*, s. XXVII-XXVIII), a następnie wstęp (*Hinführung*, s. XV-XXIII) oraz cel i struktura przedstawionego studium (*Zielsetzung und Aufbau der Studie*, s. XXV-XXVIII). Pierwsza część studium to obszernie wprowadzenie (*Einleitung*, s. 1-83), na które składają się takie elementy, jak przegląd wszystkich rękopisów, które zawierają tekst lub fragmenty z omawianym *Komentarzem* Cyryla, tabelaryczny zarys zachowanych fragmentów *Komentarza*, ułożonych według rozdziałów i wersetów Pierwszego Listu św. Pawła do Koryntian, z dokładnym wyszczególnieniem ich lokalizacji w poszczególnych kodeksach, omówienie trzech dotychczasowych wydań *Komentarza* wraz ze

wskazaniem potrzeby nowej edycji, czas powstania dzieła, jego gatunek literacki, adresaci, język i styl oraz miejsce w korpusie pism egzegetycznych Cyryla.

Druga część zawiera krytyczny tekst i przekład niemiecki *Komentarza* (*Kritischer Text und Übersetzung*, s. 85-259). Autor na podstawie analiz ściśle określił, że tylko dwa manuskrypty (Codex Vaticanus Graecus 762 i Codex Athous Pantokratoros 28) przedstawiają rzeczywistą wartość dla rekonstrukcji tekstu, gdyż pozostałe, zawierające tekst *Komentarza*, są tylko ich kopiami. Ponieważ oba te podstawowe kodeksy najczęściej różniły się wzajemnie treścią tekstu, Autor zestawił je tabelarycznie obok siebie w odpowiednich miejscach, tak by czytelnik mógł je łatwo porównać. Uwzględnił nawet pojedyncze zdania z *Komentarza* Cyryla, znajdujące się w innych kodeksach (Codex Coislinianus 25 i Codex Vatopedi 236), nie pozostających w relacji zależności od dwóch wyżej wymienionych. Przedstawiony tekst posiada także nigdzie nieedytowane dotychczas sekcje, które autor zrekonstruował na podstawie różnych scholiów, komentarzy i sformułowań, a także przez skorygowanie oczywistych błędów składniowych i gramatycznych popełnionych przez kopistów. Wieloznaczność niektórych terminów nie pozwoliła czasem Autorowi uniknąć hipotez, formułowanych jednak zawsze w duchu języka używanego przez Cyryla Aleksandryjskiego. Aparat krytyczny (tradycyjnie w języku łacińskim) wskazuje jakiegokolwiek ingerencje w tekście – są więc różne warianty wydawców, problematyczne sformułowania, a nawet najmniejsze błędy ortograficzne. Nie brak również informacji o korektach, pominięciach, czy błędach typograficznych w poprzednich wydaniach. Te elementy właśnie budzą w czytelniku pewność, że pracę cechuje rzetelność, kompletność i przejrzystość.

Cenny przyczynek stanowi niewątpliwie część trzecia (*Einzelanalyse*, s. 263-527), w której Autor poddał szczegółowej i kompleksowej analizie poszczególne fragmenty *Komentarza* Cyryla, odnosząc je często do nauczania innych Ojców Kościoła, a nawet współczesnych autorów, po to, by na tym tle uwypuklić walory nauczania teologicznego i egzegetycznego Cyryla. Wymagało to niewątpliwie szerokiej wiedzy i umiejętności porównawczych.

Wyniki analiz poczynionych w powyższej sekcji zebrał Autor w podsumowującej pracę części czwartej (*Zusammenfassung*, s. 529-566), która daje czytelnikowi po pierwsze przegląd kluczowych treści zawartych w *Komentarzu*: tematy dogmatyczne (chrystologia, pneumatologia, trynitologia, małżeństwo i celibat, eklezjologia), Cyryl i jego historyczne środowisko, obraz św. Pawła w *Komentarzu*, zagadnienia moralne, tematy liturgiczne i pastoralne oraz duchowość, po drugie zaś przedstawia hermeneutykę i metody egzegetyczne Cyryla w omawianym *Komentarzu*, zwłaszcza w świetle współczesnych badań.

Całość pracy uzupełniają następujące elementy: wyjaśnienia na temat recepcji badanego *Komentarza* (*Anmerkungen zur Rezeption des untersuchten Kommentars*, s. 568-570) w literaturze syryjskiej i armeńskiej; wykaz skrótów (*Abkürzungsverzeichnis*, s. 571-578); bibliografia: źródła i opracowania (*Quellen- und Literaturverzeichnis*, s. 579-593) [pojawiają się w niej nawet prace polskich naukowców: F. Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin – Lublin 2007³; M. Dzielska,

Hypathia of Alexandria, transl. F. Lyra, Cambridge 1995]; załączniki (s. 594-598) z wykazem błędów gramatycznych i ortograficznych z pierwszej edycji A.J. Cramera oraz z ilustracjami katen; indeksy (s. 599-615): biblijny, autorów starożytnych pogańskich i chrześcijańskich, autorów zasłużonych dla badań nad Cyrylem, greckich pojęć i słów (wybór), oraz imion, rzeczy i pojęć.

Niniejsze opracowanie stanowi więc pierwsze kompleksowe badanie naukowe tego niemal zapomnianego dzieła Aleksandryjczyka. To nie tylko krytyczna edycja tekstu i pierwszy przekład na język nowożytny, ale to także szczegółowa analiza egzegetyczno-teologiczna *Komentarza do Pierwszego Listu św. Pawła do Koryntian* Cyryla Aleksandryjskiego. Takie dokonanie musi budzić szacunek, bo wymaga niezwyklej wiedzy: filologicznej, egzegetycznej, teologicznej, historycznej itp. To z pewnością wielkie dzieło, z którego długo jeszcze będą korzystać pokolenia.

Józef Figiel SDS – Lublin, KUL

PS. Czytając *Komentarz*, aż się nie chce wierzyć, że są w Polsce osoby spośród decydentów ministerialnych, czy nawet spośród filologów, którzy przekładów tekstów starożytnych nie uważają za prace naukowe. Pozostaje z ironią stwierdzić: NO COMMENTS!

ORÍGENES, *Sobre los principios*, edición bilingüe preparada por Samuel Fernandez [wydanie tekstu łacińskiego, fragmentów greckich i tłumaczenie hiszpańskie], Fuentes Patristicas 27, Madrid 2015, Editorial Ciudad Nueva, ss. 1047.

Po wielu latach pracy chilijski jezuita Samuel Fernandez, profesor Papieskiego Uniwersytetu Katolickiego w Santiago de Chile, opublikował nowe wydanie krytyczne Orygenesowych *Zasad*. Pierwsze wydanie krytyczne zostało opublikowane w roku 1913 przez Paula Koetschau'a w serii GCS i odznaczało się ono podstawową i metodologiczną nieufnością wydawcy w stosunku do łacińskiego tłumaczenia Rufina z Akwilei, podejrzanego o dokonanie znaczących modyfikacji i skrótów w tekście. Z tego powodu wydawca dawał systematycznie pierwszeństwo fragmentom greckim, nawet tak tendencyjnym jak cytaty w liście Justyniana do patriarchy Menasa, mające na celu podkreślenie sformułowań uznanych przez cesarza za heretyckie. Dawał również pierwszeństwo fragmentom *Zasad* z listu Hieronima do Awita (*Epistula* 124), podczas gdy zamierzonym celem napisania tego listu była dyskredytacja dzieła Orygenesesa i jego tłumaczenia przez Rufina, czyli znowu dalekie to od obiektywizmu.

W ostatnich dziesięcioleciach jakość tłumaczenia Rufina została doceniona w znacznie większej mierze, mimo oczywistych parafraz, dopisków i opuszczeń, uznawanych obecnie za znacznie mniej ważne, niż sądzono przed stu laty. Dlatego też nowe wydanie wymagało nowego podejścia do materiału rękopiśmiennego i innego układu tekstu. Zostało to uwzględnione już w wydaniu Herwiga